

Eliezer Papo

Priče iz života sarajevskih Sefarda: iz prošlosti i novijeg doba

Inat

Ako je postojalo nešto što je ujedinjavalo sva četiri naroda i sve četiri konfesije u Sarajevu – onda je to bio inat. Sarajlije često, ukazujući na tursko porijeklo same riječi, tvrde da su im i inat, a ne samo ime mu, Turci ostavili u amanet. Oni koji dobro poznaje Turke, barem ove današnje, kažu da je u turskom poimanju svijeta inat prvenstveno inat s drugim. U Sarajevu, međutim, inat je bio prvenstveno inat sa samim sobom – pa tek onda, ako čovjeku ostane vremena i živaca (ipak je svak sam sebi najpreći), i s drugima. Prevario bi se ko bi ustvrdio da je inat sociopsihološka pojava. Možda negdje drugdje. U Sarajevu inat je bio stil, način života, životna filozofija – a nerijetko i nečiji smisao života. Nije se živjelo sa inatom – nego za inat. Nek crknu neprijatelji, nek zavide dušmani. Inat je bio jedna od rijetkih stvari koja je bilo dobro podijeljena i između i unutar raznih grupa koje su tvorile Sarajevo. Sarajevski Srbi mnogo su češće od beogradskih citirali onu narodnu pjesmu po kojoj se Marko ne bi poturčio ni za pare ni za pusto blago – dok, recimo, za inat već bi. Bez da trepne. Ako, i imao bi rašta. Muslimani, su, opet, sa posebnom afekcijom pokazivali spomenik inatu – kuću, koja je svojevremeno stajala na mjestu Vijećnice – pa su je Austrijanci srušili (uz protunaknadu, Austrijanci k'o Austrijanci) – a vlasnik kuće samo prešao na drugu stranu Šeher-čehajine ćuprije i podigao istu onakvu kuću kakvu su mu srušili, u zeru istu – pa joj narod, znajući uvijek prepoznati i odlikovati prave vrijednosti, nadjenu ime inat-kuća.

Vele da se tamo ne inate samo ljudi. Jok, nego i rijeke, i planine, i vjetrovi – pa čak i zgrade. Kuće, džamije i česme inate se jedna s drugom. Tako, recimo, ima džamija koja se zove Pobjeguša. Bio jednom neki trgovac, bogat i duševan čovjek. Jednom tako misleći koji bi sljedeći sevap mogao upisati kod Boga učini mu se da nema većeg i ljepšeg djela nego podići džamiju. Kako je rekao tako je i učinio. Uvakufio dio imanja, od čega se trebala održavati zgra-

da, kupi polje i japiju¹ uze radnike – i s bismiletom započe posao. Prvo su napravili samu džamiju, jednostavnu ali čvrstu građevinu od bijelog kamena sa prozorima u poluluku. Kad su priveli kraju gradnju džamije, počеше graditi minaret. Radnici su radili cijelu cjelcatu sedmicu – i pred očima mahalalija počе nicati čvrsta kamena munara. Krajem desetog dana privedoše radove kraju. Ostalo je samo još da sutra pokriju bakrom špicasto kube minareta – i mima Bosna. Ali tu se prevarili. Minaret im je oštro zamjerio što su ga počeli graditi tek kad je džamija bila gotova, kao siročće – onako za potkusur. Nije im htio kvariti posao na početku. Jok, čekao je da završe – a onda, eto, te noći koja ga je razdvajala od pokrivanja odlučio da im pokaže svima, i trgovcu, i radnicima, i mahalalijama – pa, na koncu, i samoj džamiji kojoj, izgleda, ionako nije bilo posebno krivo što su se tako ponijeli prema minaretu – jer za svo vrijeme nepravednog zapostavljanja nije riječi rekla, jedne jedine riječi. *E saćete svi vidjeti da i minaret ima čast, jašta radi* – govorio je minaret upinjući se iz petnih žila da se odmakne od džamije – i, vjerovali ili ne, uspio je prevaliti dobrih dvadeset metara, sve sa temeljima, i bez da mu i jedan kamen otpadne. Tolika je snaga inata i kod običnog minareta. Ujutru dođoše oni radnici. Nisu mogli vjerovati svojim očima. Bez mnogo priče, jer ko bi im vjerovao, srušise minaret, preniješe kamenje do džamije – i dadoše se na rad. Malo po malo, minaret je ponovo rastao na svom prvom mjestu, i već je bilo dogovoreno da će tog i tog dana u novoj džamiji po prvi put klanjati sabah. Sav se komšiluk spremao da obilježi taj svečani događaj. Pred zoru, s prvim pijetlovima, trgovac koji je naumio tog dana biti imamom u svojoj zadužbini, praćen većom skupinom vjernika grabio je prema džamiji krupnim koracima. Polako im se razdanjivalo pred očima, i u nevjericu vidješe da je minaret pobjegao od džamije dobrih tridesetak metara. Šta da rade? Ovo džamija nije. Džamija bez minareta – to ima. Ali minaret bez džamije? To niti ima niti može biti. Odgodiše klanjanje, sazvaše ponovo radnike,

srušise minaret i ponovo ga podigoše. Ali obnoć minaret ponovo pobježe. Sedam puta su ga rušili – i sedam puta im je bježao. Sedmi put stari mahalski hodža reče trgovcu: *Slušaj, minaret ima vremena – ali mi nemamo*. Odlučiše da stvar ostave onako kako i jest. Otad je vele običaj kod sarajevskih muslimana da se džamija i minaret grade zajedno, mic po mic, toliko da ne bude zazora i podozrenja među njima. Razboru skloniji tvrde da je tako nešto nemoguće – i da je cijelu storiju sa minaretom izmislio neki neimar pjano koji od rakije nije vidio gdje mu je džamija a gdje minaret, a radnici nisu obraćali pažnju šta i kako grade – jer su bili plaćeni da grade kako im se kaže – a ne da misle i paze. Ja, i tako sedam puta – odgovarali su im zainaćeni sagovornici koji su više vjerovali u prvu verziju. U drugoj ionako nije bilo ništa za vjerovati.

Jevrejska su djeca prolazeći pored ove džamije često izvikivala stih iz Psalama: *'Im Adonaj lo jivne vajit – šav amelu bonav bo' – 'Ako Gospod ne gradi dom – džaba se trude oni koji ga grade'*.² Tako je to bilo u ona vremena kad su ljudi hvaleći inovjerca pazili da se slučajno ne pomisli kako mu hvale i vjeru. Hrišćani bi muslimanu, kad bi ga hvalili, rekli: *alal ti vjera* (ili *alal mu vjera* – ako su ga hvalili u odsustvu) – nek ti je prosta vjera. Dobar si čovjek – opraštamo ti što pogrešno vjeruješ. Ni muslimani nisu smatrali da to što i hrišćana ima dobrih ljudi govori nešto o hrišćanstvu. Hvaleći hrišćanina obično bi dodali: *ne hvaleć' mu zakona*. K'o biva: on je dobar – iako mu vjera ništa ne valja. Ni jednim ni drugim nije bilo čudno što baš hrišćani alale – a ne opraštaju, i što baš muslimani govore o zakonu – a ne o dinu. Bitno je da su se lijepo podijelili – i da se zna šta je čije. Poslije su u čaršiju došli neki novi ljudi koji su bolje čuli šta se govori – nego što su vidjeli ko i kome, pa su pobrkali red do te mjere da danas ljudi iste vjere (uključujući i komunističku u čovjeka i

¹ Turski: *yapi* - materijal za gradnju.

² Psalam 127:1.

bolje sutra) govore jedan drugom (*h)alal (ti) vjera*. Istini za volju, muslimani kažu *halal* – a hrišćani *alal* – ali sve druge konotacije su se odavno izgubile.

Neprevaziđena legenda sarajevskog inata bio je bez sumnje Nikola Teški Radnik. Ko ga je znao – znao ga je pod tim imenom. Bio je malo u *pet kod ringišpila*, kako se to u Sarajevu lije-po kaže – ali uz to, ili možda upravo zbog toga, i oči, uši – i, što je najvažnije, usta grada. U turska vremena budale su bile više neka vrsta društvene ustanove nego li lično stanje duha. Biti na svoju ruku nosilo je sa sobom društvenu odgovornost. Budale su bile ventil koji je regulisao i popuštao pritisak u loncu u kome su se svi kuvali. Njima je bolest duha obezbjeđivala bezbjednost tijela – i zato su uglavnom neometani mogli govoriti javno ono što je ležalo zapretano duboko u srcima njihovih sugrađana, šprdati se s onim od čega je čaršija strahovala, i vikati na sav glas ono što se po čaršiji šaptalo. Kada se sve ovo uzme na um, postaje jasno zašto su budale predstavljale vitalni interes svih segmenata gradskog društva. Jedna poštena kasaba kojoj je stalo do imena i ugleda morala je imati i dežurnu budalu. Nedostatak iste bi je degradirao u najobičnije selo. Nije da na selu nije bilo duševnih bolesnika. Jednostavno, tamo su oni bili obični bolesnici, bez ikakve posebne društvene uloge. Nije ih se slušalo, njihove riječi se nisu pričavale, niko ih nije podsticao i ohrabrivao da govore ono što drugi ne smiju. U gradovima Orijenta budale su bile besplatno pozorište, narodni parlament. Stoga i nije čudo što su budale postale indikator razvijenosti nekog mjesta. I drugdje se grad bez pozorišta smatra većim selom. Vele da su Andrića jednom pitali da li i danas svaki bosanski grad ima po jednu budalu – a da je on odgovorio da danas ima po jedan pametan.

Svakodnevna dobro odmjerena kombinacija straha i smijeha bile su u Turskoj, izgleda, najbolje sredstvo za sprječavanje ustanaka i pobuna. Na koncu, neosporno je da oni krvnici koji su u svome bijesu kažnjavali i budale nikad nisu uspijevali dugo zadržati vlast. Sarajlije tvrde da je osoba kojoj je Bog uzeo pamet ili strašan grješnik ili veliki pravednik. Bilo kako bilo u njih ne treba dirati – Bog ih je sebi obilježio. Ako se radi o pravedniku, Bog će ga osvetiti – a ako li, pak, o grješniku – onda mu je to očigledno bila dobro odmjerena kazna kojoj nije trebalo ni oduzimati ni dodavati – jer Bogu ne trebaju pomoćnici. Bilo kako bilo, Sarajevo je dobilo u naslijeđe, a potom još i usavršilo os-

mansku instituciju narodnog glasnika. Kad su u II. svjetskom ratu Nijemci ušli u Sarajevo, ovu je časnu funkciju obavljao rečeni Nikola Teški Radnik. Odmah je uvidio da je posla mnogo – a vremena malo, pa zavrnu rukave i baci se na posao. Na sam prvi dan, kad je prašnjava kolona njemačkih vojnika ulazila u grad, negdje u Aleksandrovoj ulici, Nikola se baci na cestu koliko je dug i širok, pa ležeći pred njemačkim kamionima počeo vikati koliko ga grlo nosi: *Halt! Halt! Halt!* Vozaču kamiona nije dugo trebalo da shvati da pred sobom ima bolesnog čovjeka. Kamion se zaustavi, vojnik izađe iz kamiona i pristupi Nikoli da ga ukloni s puta. Ovaj skoči na noge lagane pa počeo objavljivati: *Samo dva čovjeka u cijeloj Evropi mogu zaustaviti! njemačku vojsku - ja i Hitler.*

Jugoslavija ubrzo bi podijeljena između okupatora i njihovih domaćih sluga. Dalmacija s ostrvima bila je dodijeljena Italiji – ali je ustaška vlada u Zagrebu dobila zadovoljštinu u okupaciji Bosne. Njemačke su trupe Bosancima, ili barem arijevcima među njima, donijele novo NDH državljanstvo. Bosanski Jevreji, sada Židovi, morali su biti izdvojeni od ostatka populacije kako je ne bi kontaminirali tjelesnim i duševnim nedostacima svoje rase. Na mnogim je kafanama već u prvim danima okupacije osvanuo natpis: *Židovima i psima zabranjeno*. Oni koji su njemačkim predrasudama po svaku cijenu htjeli dodati i svoje lokalne proširivali su slogan u: *Židovima, Srbima i psima zabranjen* – a posvećenici Hitlerovog rasnog nauka, ponosni kako su brzo i dobro savladali gradivo, nisu preskočili ni Rome – nego su na svoje radnje stavljali natpise: *Židovima, Srbima, Ciganima i psima zabranjeno*.

Židovi ne smiju prodavati arijevcima. Židovi ne smiju kupovati od arijevac. Židovi se ne smiju kretati ulicom iza šest uveče. Židovi moraju nositi žutu traku na kojoj će crnim slovima tog i tog omjera stajati napisano 'Jude - Židov' – samo su neki od rasističkih zakona krvave NDH. Nikola, usta grada i njegov um, nije se smirio dok nije našao način da pokaže šta misli o NDH, njenim zakonima i njenom rasnom čistunstvu. Jednog jutra Isusov kip, koji je s pročelja sarajevske katedrale blagosiljao prolaznike, osvanu okičen žutom trakom. Svijet koji je prolazio ispred katedrale vjerojatno ne bi ni obratio pažnju na detalj, barem ne tako brzo, ali Nikola se već pobrinuo da im lično skrene pažnju. Stao je ispred katedrale i pokazujući prstom na Isusa počeo galamiti koliko ga grlo nosi.

- *Šta si ti zamislio? Ti sam od svih Jevreja da prođeš bes trake? A, ne, ne, ne može kod mene! Jok, jok! Nikako!*

Svijet se smijao od srca – a Nikola je nastavio sa svojom tiradom

- *Jeste vid'li vi pokvarenog Jevrejina? – pitao je unoseći se ljudima u lice. Viditel' de se sakrio? U samu crkvu. Misli crkva će ga spasiti!*

Vrijeme baš i nije bilo za smijanje – ali ljudi koji su zatekli pred katedralom naprosto su pucali od smijeha. Nikola se opet okrenu Isusu:

- *Jesil' ti stvarno mislio da te nećemo prepoznat'? Da te nećemo dojaviti! Glumiš tu nekog vel'kog katolika.*

Ustaška policija ubrzo prekinde zabavu. Nikolu prebiše na licu mjesta, svijet rastjeraše – a Isusovom kipu, s mnogo muke, skidoše traku.

U to je vrijeme počeo izlaziti i ustaški list 'Hrvatski Narod' koji je sebi u zadatak stavio objašnjavanje i razlaganje Hitlerove rasne teorije. Ni tu Nikola nije časa časio, odnekud nabavi izvjestan broj primjeraka rečenog lista – pa počeo vikati po cijelom Sarajevu:

- *Hrvatski Narod dvije kune! Hrvatski Narod samo dvije kune! Hrvatski Narod – još malo pa nestalo!*

Sarajlijama nije trebalo mnogo da razumiju Nikolinu igru. Namjerno, kako bi mu omogućili da što duže izvikuje svoj slogan, niko nije htio kupiti posljednji primjerak lista koji mu je ostao u ruci. Nikola je prolazio iz ulice u ulicu i vikao:

- *Hrvatski Narod samo dvije kune! Hrvatski Narod – skoro nestalo! Posljednji primjerak Hrvatskog Naroda!*

Trojica ustaša, u novim uniformama, svježe obrijani, ispeglani i uređeni šetkali su se sred Ferhadije ulice, očekujući da njihovi ulašteni pištolji i paradne uniforme otvore put ka srcu pripadnica ljepšeg pola.

- *Jesil' vidio – obrati se jedan od njih dvojici – kako mi se smiješila ova djevojka?*

- *Nije se smješila tebi – insistirao je drugi – nego meni.*

- *Gledaj, evo i ova mi se smiješi – ponovo će prvi.*

- *Meni se čini – treći i najtiši među njima će – meni se čini da se svi nešto smijulje.*

Druga dvojica pogledaše unaokolo. I njima se učini da se svi prolaznici pomalo čudno smiju.

- *Hrvatski Narood – posljednji primjerak!* – povika Nikola u njihovom pravcu.

Ivan, odmah shvati razlog zavjereničkog

osmjeha na licima prolaznika. Njegov seljački um, istreniran da u svakom čovjeku vidi neprijatelja i u svakoj stvari opasnost, bez greške je dešifrovao skrivenu poruku u riječima prodavca novina. Okrenu se prema svojim drugovima. Iz zbuđenog izraza na njihovom licu uvidje da njima još uvijek nije bilo jasno o čemu se radi.

- *Tako je i bolje* - pomisli. Posljednje što je želio bilo je da jedan od njih nanjuši priliku da iskaže lojalnost sistemu koji ga je izveo iz potpune anonimnosti.

Lično, stupio je u vojsku da bi se spasio od oca pijanca koji, osim kad ga je tukao ili kada je galamio na njega, nije pokazivao druge znakove svijesti o njegovom postojanju. U djetinjstvu, batine su bile njegov jedini odnos s ocem. Zajedno s njim rastao je i očevo strah da bi mu jednog dana Ivan, tako se zvao, mogao platiti s kusurom za sve batine koje je dobio. Zbog tog straha i ni zbog čeg drugog batine su se prorijedile – pa sasvim prestale kao da ih nikada nije ni bilo. Tako je prestala da postoji i jedina veza između oca i sina. Ivanu se ponekad činilo da bi mu draže bilo kad bi se otac digao i prebio ga – samo da ga vidi, da pokaže da je svjestan njegovog prisustva. Otac je, čini se, uvidjeo da ignorisanje Ivana boli više od batine – pa mu se dopalo da ga tako muči ako se već više nije usuđivao dići ruku na njega. Stupio je u vojsku da bi pobjegao od zla koje mu se činilo, i već mu je bilo jasno da se ovdje od njega očekuje da čini zlo. Sada je on trebao da bude taj u čijoj je ruci sila. Nije mu se dopadala nova uloga. Strepio je od životinja koje su se otrzale s lanca u njegovim prijateljima. Stoga pohita Nikoli ne bi li nekako spriječio incident prije nego neko od njegovih drugova shvati provokaciju.

- *Gospon oficir, jeste li za Hrvatski Narod?* – upita ga Nikola naivno.

Znao je da će ako odgovori odrično izazvati buru smijeha kod prisutnih. Istovremeno nije želio nikakvo zlo ni tom prodavaču novina za koga uopšte nije znao je li blesav ili samo hrabar. Razmišljao je grozničavo. Pokuša se prisjetiti šta bi uradio neko od starijih iz njegovog sela. *Oni bi se i sami pravili blesavi* – pomisli.

- *Stvarno nisam pročit'o zadnji broj* – reče Nikoli, pružajući mu dvije kune.

Nikola je još neko vrijeme izvrgavao ruglu novu vlast – a onda je ubijen, kao i toliki drugi. Neki državotvorac našao je za shodno da zaštiti NDH od Nikole Teškog Radnika. Narod vjeruje da vlast, koja ne šteti ni budale, ne može biti duga vijeka – i, barem ovaj put, bio je i u pravu.

O jeziku i još koječemu

Kada sam prvi puta čuo ovu priču bio sam sklon doživjeti je kao puko pretjerivanje – jer nisam mogao shvatiti da je moguće svakodnevno se koristiti određenim jezikom bez posjedovanja najosnovnijih informacija o njemu.

Priča glasi:

Između dva svjetska rata otvoren je u Sarajevu španski konzulat. Jednom, kada su se u blizini konzulata našle dvije sarajevske Sefartkinje, iz konzulata je izašla konzulova supruga u živom razgovoru sa katoličkim svećenikom, gostom iz Madrida. Čuvši prisne riječi španskog jezika (koji je u Bosni, kao i širom nekadašnje Osmanske imperije, bio definitivni identifikacijski znak Jevrejstva) iz usta svećenika – zašeznuta nona obrati se svojoj, ne manje začuđenoj druzi, uzvikom nevjericke: *Vitis, Blanka, pop diđo?* (“Vidje li, Blanka, pop Jevrej?”)

Kasnije sam čuo da je Kalmija Baruha, prvog bosanskog Sefarda koji je španjolski jezik i književnost studirao u Španiji, po povratku u rodno Sarajevo, posjetio njegov profesor srednjovjekovne španjolske književnosti, zaljubljenik u jezik Servantesa. Kalmi ga je, odvevši ga na Bjelave na kojima su se djeca svađala jezikom kojim je napisan “Don Kihot”, bez vremeplova vratio u srednji vijek. Španac nije vjerovao svojim očima i ušima – jer slušati priče o govoru španjolskih Jevreja u Sarajevu, iz usta studenata sa nevjerojatnim smislom za jezik, bilo je jedno – ali vidjeti djecu koja se u igri koriste jezikom srednjovjekovne Kastilje, čuti žene koje se krajnje ozbiljno, potpuno nesvjesne vanrednosti fenomena, svađaju – koristeći srednjovjekovne kletve, bilo je nešto sasvim sasvim drugo. Na kraju, Kalmi ga je odveo jednoj od čuvenih bjelavskih *kantaderas* – žena koje su pjesmom i defom uljepšavale sve porodične radosti – od svadbe do *paridas* (babina) ili *birita* (obrezivanja). Na putu do staričine kuće Kalmi je, već ionako egzaltiranom profesorom, objasnio da se radi o ženi po čijem je kazivanju pribilježio mnoge romanse, neke su prije toga bile potpuno nepoznate u svijetu romanistike. Predstavljajući se stariči, Španac je, pokušavajući izgovarati riječi na srednjovjekovni način (“ž” ili “š” umjesto “j” i sl.), izdeklamovao nešto poput:

- *Dobar dan, ja se zovem tako i tako, profesor sam srednjovjekovne španjolske književnosti na univerzitetu u Madridu i bio bih slobodan zamoliti vas da me udostojite slušanja neke od romansi koje ste svojevremeno...*

Ovde se nona blago nezainteresovano okrenula Kalmiju Baruhu s pitanjem:

- *Di ondi s'ambizo esti favlar in Diđo?* (“Odakle je ovaj naučio pričati jevrejski?”)

Njegov español ante-clasico za nonu je jednostavno bio *Diđo* – jevrejski. Ona nikada nije razmišljala o tome da su tamo negdje u Španiji, iz koje su, ponijevši jezik zemlje stigli njeni preci, ostali i neki kršćani koji su i sami nastavili govoriti španski.

No, tek kada sam čuo da i Solun, nekadašnja “Republika Đudija” (“Jevrejska Republika”) – tako nazvana zbog činjenice da su od Izgona 1492. do Holokausta 1942. Jevreji činili ogroman procenat stanovništva (ponekad, čak, više od 2/3 gradske populacije), posjeduje sličnu priču, shvatio sam da, načelno, nema neke bitne razlike između televizora i jezika. I jedno i drugo su samo instrumenti – te kao što je moguće koristiti televizor bez osnovnih znanja o elektronici – tako je moguće koristiti jezik bez osnovnih znanja o lingvistici.

Solunska priča veli:

Jednom se u Solunu neki španski brod zadržao dovoljno dugo da se jedan od članova posade zaljubio u jednu solunsku Sefartkinju. Djevojka je svoju simpatiju upozнала prvo sa majkom i sestrama – a kada je mladić ove osvojio prostodušnošću, srdačnošću i neposrednošću – odvažila se da ga predstavi i ocu. Ženama, naravno, nije palo na pamet da ispituju mladićevo Jevrejstvo. Na koncu, govorio je španski – što je svaku sumnju činilo bespredmetnom. Otac je, međutim, smatrao vlastitom dužnošću da provjeri stepen obrazovanja potencijalnog zeta. No, na sva pitanja o Božjem Zakonu i zapovjednima (u kojima su se po prirodi stvari hebrejske riječi preplitale sa španskim) inače simpatični mladić je odgovarao vidnim neshvatanjem. Činjenica da mladić, ne samo da lično nikada nije napravio aluziju na neki jevrejski tekst ili obred (čime, u jevrejskom svijetu, većina potencijalnih mladoženja nastoji impresionirati potencijalne tastove), nego, čak, nije bio u stanju shvatiti njegove aluzije – pa ni otvorena pitanja – dovela je djevojičina oca do toga

da je posumnjao da se radi o jednom od anusim (hebrejski: prisiljeni – skupno ime za prisilno pokrštene španske Jevreja koji su desetljećima nakon Izgona pristizali u Tursku da bi se vratili savezu otaca). Kako sam nije znao izaći na kraj sa tako delikatnim problemom, obrati se hahamu (hebrejski: mudrac, sefardski naziv za rabina) kome nije trebalo mnogo da otkrije da se pred njim nalazi čistokrvni (u Španiji su u to vrijeme bili na snazi *las leyes de limpieza de sangre* – “Zakoni o čistoći krvi” koji su zabranjivali osobama nečiste krvi obnašanje javnih funkcija i pohađanje univerziteta) *cristiano viejo* (“stari hrišćanin”). Haham, ne želeći izlišnom mnogorječitošću kompromitirati porodicu, čija se kći slučajno zaljubila u inovjerca, mudro presudi da “mladić nije prisilno pokrštenu Jevrej - jer našem zakonu nikada nije ni pripadao”. Nakon što je cijela priča sa mornarom i djevojkom već dobrano pala u zaborav, pojavi se u Solunu mladi aškenaski talmid hahamim (hebrejski: učenik mudraca, naziv za čovjeka učena jevrejskom zakonu koji još nije u potpunosti savladao cjelokupnu relevantnu građu) koji je krenuo na Istok da ovlada čuvenom sefardskom tehnikom učenja Talmuda. Kazamenteras (provodadžike) vrlo brzo glas o mladićevoj učenosti doniješe do djevojčina oca – i on odluči da je za njegovu kćer najbolje da se što prije uda za učenog Aškenaza. Djevojci se dopalo što je “njena sreća” predmet razgovora solunskih udavača – i ubrzo bi upriličena svadba – vesela i raspejvana kao što je i red kad oboje ženika stupa pod baldahin prvi put. Jedina osoba koja se nije uklapala u opšte dobro raspoloženje bila je nona – majka mladina oca. Kada ju je sin, primijetivši da ne učestvuje u unučinoj radosti, upitao:

- *Mana, ke te pasa – de ke tienes esta kara de Tišabeav* (“Mama šta se s tobom dešava – zašto izgledaš kao da je tišabevski post”) ona mu je spremno odgovorila:

- *Ez ke no intiendu, a esti Ćido no la kižitis dar – i a un goj la vaz a dar?* (“Ne razumijem - onom Jevrejnu je ne htjede dati – a ovom inovjercu je daješ?”).

Ponekad se pitam ne koristimo li sebe ovlaš i neobaviješteno kao ona “Kalmijeva” nona jezik. – Ali, gdje uopšte tražiti uputstvo za upotrebu čovjeka.

Popis

Balkance uopšte, a Bosance posebno, krase posebna vrsta urođene rezignacije za sve što ima veze s vlašću. Nije bitno da li se radi o njihovoj ili o tuđoj vlasti – jer svaka vlast je u Bosni nekom njegova – a nekom tuđa.

Zbog ovog neprijateljstva što ga prosječan Balkanac gaji prema vlastima, u Bosni i u Crnoj Gori uvriježio se običaj da se u razgovoru među pristojnim svijetom vlast i njene institucije ne pominju po imenu. Umjesto imena institucije treba koristiti zamjenicu – i to ne muškog ili ženskog – nego srednjeg roda. Sračunali su, valjda, da to najviše ponižava. Primjerice, Sarajlija će uvijek prije reći *odvelo tog i tog* – nego što će se udostojiti da spomene policiju koja je dotičnog odvela. Jest da je ponekad teško pogoditi o kojoj se instituciji radi – ali ponižavanje institucija je valjda dovoljno bitno da se malo izgubi na preciznosti. Ponekad, kad baš nema drugog izlaza, spomene se i institucija – ali tek na kraju rečenice, iza redovnog ponižavajućeg srednjeg roda – na primjer: *tog i tog pozvalo u vojsku*.

Pred sam rat napravljena su u Bosni dva popisa stanovništva. Prvo redovni popis koji se u Jugoslaviji ionako vršio svakih deset godina, da bi mu uslijedio lokalni, bosanski, koji se vršio pod firmom izbora - iako rezultati nisu bili mnogo drugačiji od rezultata popisa. Na prvom popisu mnogi su našli za shodno da iskažu svoj revolt prema podjelama koje su se dešavale u zemlji pa su odlučili da se deklariraju kao Eskimi ili Indijanci. Drugi, opet, sa više razumijevanja za lokalpatriotizam i plemensku posebnost, deklarirali su se kao Komanči, Apači i slično. U to je vrijeme Sarajevom kružio vic o dva prijatelja koja su se našla u nekoj kafani – pa, pričajući o ovome i onome, na koncu nadođoše i na politiku i popis. Jedan prijatelj upita drugog:

- *I dobro, kako si se deklarir'o na popisu?*

- *Ko Indijanac, brate, a ti?*

- *Ko Apač.*

- *Ohoho, separatističke tendencije...*

- *Ti ni jedne, unitaristo jedan unitaristički.*

Bilo je onih koji su se htjeli prijaviti kao Marsovci. Jedan se osjećao pingvinom, a kažu da je bilo i nekoliko magaraca – ali su odbijeni pod izgovorom da ove nacionalnosti nisu priznate u Jugoslaviji. U istom tom tragi-

komičnom duhu broda koji tone, ali se divno zabavlja pristupili su popisu i malobrojni sarajevski Jevreji. U jednoj porodici potučeni su svi rekordi jugoslovenskog apsurd. Ispalo je da od šest članova porodice nema ni dvoje koji pripadaju istom narodu, istoj vjeri - ili, ako ništa, bar govore isti jezik. Najapsurdnija od svega je činjenica da se u rečenoj porodici niko nije morao pretjerano truditi da pretjeruje, preuveličava ili laže. Dovoljno je bilo reći puku istinu iz vlastitog kuta.

Nono, Bension, izjavio je da je po nacionalnosti Jevrejin, po vjeroispovjesti Sefard (ovde se okrenuo da objasni ženi da su Sefardi i Aškenazi zapravo isti narod – a da imaju različite sinagoge), dok mu je maternji jezik Ladino. Odmah poslije njega, nona Klara, je izjavila da je po nacionalnosti Sefartkinja, po vjeroispovjesti Jevrejka – a da joj je maternji jezik španski. Sin, Solomon, čovjek od svojim šezdesetak godina izjavio je da je po nacionalnosti Jevrej - a po vjeroispovjesti Jugosloven. Kad mu je na to popisivačica saopštila da Jugoslovenstvo nije religija prekinuo ju je bijesno:

- *Ja po Ustavu imam pravo da vjerujem u šta hoću – je li tako?*

- *Naravno... ali...*

- *E onda ja koristim svoje ustavno pravo i vjerujem u Jugoslaviju.*

- *Ali, gospodine, vjeroispovjest je pitanje... – a ne...*

- *Ja ne shvatam u čemu je problem. Ovom se ukazala gospa, onom se ukazalo ono, meni se ukazala Jugoslavija. Ja sam, gospodo, ne morate mi vjerovat', Jugoslaviju vidio svojim očima, i ja vjerujem da Jugoslavija postoji. To je moje najdublje vjersko uvjerenje. Na koncu, to je moje ustavno pravo.*

Nemajući ni volje ni živaca da se dalje raspravlja, popisivačica u rubriku vjeroispovjest upisa Jugosloven.

- *Maternji jezik?* – upita ga.

- *Srpski!*

Popisivačica mehanički napisala srpsko-hrvatski – ali je Salamon prekinuo:

- *Nisam rekao srpsko-hrvatski - nego srpski.*

- *Deša agora*³ – prekide ga nona, obraćajući mu se na ladinu da gošća ne bi razumjela – *a ti ke ti sali komu lu jaman*.⁴

³ Ladino: *desha agora* - ostavi sad, pusti se toga.

⁴ Ladino: *a ti ke ti sali komu lu jaman* - šta tebe briga kako ga zovu.

- *Ja sam hrvatski govorio u Gradišci, što sam mor'o – i više mi ne pada na pamet – odbrusi joj Salamon.*

- *Samo da ne bude poslije 'prcale se tuđe koze – a mog jarca muda bole' – rezignirano zaključiti nona diskusiju.*

Popisivačica izbrisa riječ hrvatski – pa se, prekidajući neugodnu situaciju, okrenu Greti, Salamonovoj ženi:

- *Šta ste vi po nacionalnosti?*

- *Jugoslovenka.*

- *Vjeroispovijest?*

- *Komunista.*

Ne htijući ulaziti u nove rasprave o ustavnim pravima, popisivačica zabilježi ono što joj je rečeno.

- *Maternji jezik?*

- *Njemački.*

Ovdje popisivačica podiže pogled. Nije znala procijeniti da li se to zaviljavaju s njom. Posljednja stvar koju je očekivala, nakon svega što je čula u ovoj kući, bila je izjava o njemačkom kao maternjem jeziku. Preleti pogledom po prisutnima. Niko se nije smijao. Ponovo spusti pogled na papir, bilježići iskaz i konstatujući pitajućim tonom:

- *Interesantno...*

- *Znate - poče Greta nespretno objašnjavati – mi smo Jevreji – pa smo kod kuće govorili njemački.*

- *Zar Jevreji govore njemački?* – upita popisivačica.

- *Jevreji ne govore njemački - potruđi se nona da objasni -Jevreji govore španski. Aškenazi govore njemački.*

- *Nono, Jevreji govore hebrejski i žive u Izraelu – ispravi je unuk, David.*

- *Šta, a ja nisam Jevrejka?* – upita nona.

- *Mi sad više nismo ništa. U Španiji smo bili Judejski izgnanici. U Turskoj smo postali Sefardi, Jevreji prognani iz Španije. U Austro-Ugarskoj Izraeliti sefardskog obreda. U staroj Jugoslaviji Jevreji Sefardi. U NDH Židovi. U novoj Jugoslaviji Jugosloveni jevrejskog porijekla (ovdje pogleda Gretu). Saćemo valjda bit' Bosanci jugoslovenskog porijekla jevrejsko-sefardske vjere komunističkog obreda (ovde pogleda Salamona). E pa, gospodo, samo vi nastavite skupljat' porijekla – al' bez mene.*

- *A šta ti fali da budeš samo čovjek?* – upita ga Lea, starija sestra.

- *Pa kad smo svi samo ljudi – što nas pisuju? Evo, hoćeš ti prva reći da si po nacionalnosti čovjek, i po vjeroispovijesti*

čovjek? Možete svi vi ležat' potruške i smišljat' kako se danas osjećate, i kako biste se sutra deklarirali. Izadi sad pa pitaj nekog na ulici šta si ti Lea Kaveson po nacionalnosti – svi će ti odma' reći da si Jevrejka, mo'š ti glumit' Bosanku kol'ko oćeš.

- *Ti si kreten – dreknju na njega Lea.- Upišite slobodno – reče, obraćajući se popisivačici – u sve rubrike; nacionalnost: kreten, vjeroispovijest: kreten...*

- *Mama – obrati se David Greti – maloprije kad gospođi nije bilo jasno otkud ti Jugoslovenka govoriš njemački – šta si joj rekla? Znate mi smo Jevreji...*

- *Ti zvučiš k'o pravi mali jevrejski Milošević. – ponovo će Lea.*

- *Što, bil' ti željela da sam jevrejski Alija i mirna Bosna?*

- *Mama, jesi li ti sigurna da si ti rodila ovog kretena?*

- *Pusti ga Lea – prekide je nona – svako od vas će napraviti' ono što smatra ispravnim. Moj brat Hajim je ovako govorio trideset i devete, četrdesete. Da ga je, bogdo, tata posluš'o – sad bi svi bili živi.*

- *Nono, kako možeš nasjesti na njegove priče? I ti si preživjela – a nisi otišla za Izrael.*

- *Da, tako je tata odlučio onda, i tako sam ja odlučila četrdeset i osme. Hajim je otišao gradit' Izrael – a ja sam ostala gradit' Jugoslaviju. David će – čini mi se za Hajimom, a ti ćeš, po svoj prilici, k'o i nona ti. Bojim se samo da te ne upita starost de ti je bila mladost.*

Popisivačica, zaboravljena od svijui, nakašlja se retorički – pa kad se svi pogledi obratiše na nju upita Davida:

- *Kako se ti zoveš?*

- *David, David Kaveson.*

- *Zanimanje?*

- *Student.*

- *Nacionalnost?*

- *Izraelac.*

- *Pa, ne možeš biti Izraelac, to je... šta ja znam, to je... druga država.*

- *Je li vama neko rekao da se ja ne mogu izjasnit' kao Izraelac – ili vi to onako... iz glave?*

- *Pa je li imaš ti izraelski pasoš?*

- *Šta ste vi po nacionalnosti?*

- *Zašto?*

- *Onako...*

- *Muslimanka.*

- *I, jel' imate muslimanski pasoš?*

- *Daive! – viknu Greta.*

- *Mama, samo pitam.*

Bez suvišnih komentara popisivačica pristade i na ovu autodefiniciju – pa nastavi s pitanjima u želji da se što prije dočepa neke malo normalnije porodice:

- *Vjeroispovijest?*

- *Jevrej.*

- *Maternji jezik?*

- *Hebrejski!*

- *E, sad si ga pretjer'o – prekide ga Greta – ne samo da ne znaš hebrejski - nego kad je bio kurs u opštini, i kad sam te zvala da dođeš samnom – nisi htio. Na kraju sam ja Jugoslovenka učila hebrejski, a ti Izraelac si iš'o po kafićima.*

- *Da, ali si ti išla.*

- *Ja jesam, ali ti nisi.*

- *Pa šta oćeš? Gospođa me je i pitala koji mi je maternji jezik. Je si li mi ti majka? Jesi. Govoriš li hebrejski? Govoriš. Znači koji je moj maternji jezik? Hebrejski. Nije me niko ni pit'o koji ja jezik govorim.*

Ovdje se i popisivačica već počela smiljuljiti. Greta ga pogleda pogledom punim ljubavi – pa se okrenu popisivačici:

- *Tvrđoglavo, moja gospodo, tvrđoglavo.*

- *Imam i ja jednog ovakog kod kuće.*

Svima nam stalno drži predavanja. Valjda im to dođe u tim godinama, ili je tako vrijeme...

Lea se nakašlja tek koliko da prekine razgovor. Nije voljela kad hvale Davida u njenom prisustvu.

- *Kako se ti zoveš, sine – upita je popisivačica, koja se već osjećala poprilično kod kuće.*

- *Lea Kaveson.*

- *Zanimanje?*

- *Student.*

- *Nacionalnost?*

- *Bosanka – odgovori podignutim glasom, kao da je time željela nadoknaditi nedostatak sigurnosti.*

Očekivala je reakciju. Niko, čak ni David, nije rekao ni riječi. Izgleda da svim tim Jevrejima, Sefardima, Jugoslovenima i Izraelcima nije smetalo da u porodici imaju i Bosanku. Svima je bilo jasno da njen novi identitet proističe iz njene ljubavne veze, ali se niko nije petljao. Svak je na jedvite jade pronašao svoju ravnotežu – tako da nikom nije padalo na pamet da remeti tuđu.